

Wereldbeeld en identiteit

Inleiding op het algemene thema

Dr. Rob van Gerwen

<http://www.phil.uu.nl/~rob/>

Humanities Honours Research Seminar
Wijsbegeerte, Universiteit Utrecht

20 februari 2018

1 INLEIDING

In het verleden hebben honours studenten in het algemeen ambitieuze plannen voor het seminar voorgesteld en zijn ze voortvarend met hun plannen aan de slag gegaan. Bij al die ambities hoort ook de mogelijkheid dat het mis kan gaan. Jullie moeten je vrij voelen zo ambitieus voor iets te kiezen dat het jullie teveel kan worden. Dat is geen probleem. Mislukken is geen schande, mislukken is leerzaam. Het mag voor jullie ook een uitdaging, en een ontdekkingsreis zijn. Vaak, zo blijkt, is het dat ook.

1.1 De slotbijeenkomst (vrijdag 29 juni)

We hebben voor een algemeen thema gekozen om het seminar wat meer samenhang te geven. Voel je niet verplicht je aan het thema te houden! Maar wat je ook verkiest te gaan doen, denk ook af en toe aan het thema. We doen dit verzoek vanwege de afsluitende bijeenkomst, waar alle groepen presenteren wat ze gedaan hebben. Als die afsluitende bijeenkomst uitsluitend een opvolging van losse praatjes wordt, die inhoudelijk niets met elkaar te maken hebben, heeft dat niet alleen iets saais voor het gehoor, maar er komt dan ook nauwelijks een groepsgeprek op gang. Als daarentegen iedere groep ook over het algemene thema heeft nagedacht, kan het eigen project gepresenteerd worden en kan meteen ook aangegeven worden hoe dit zich tot het thema verhoudt, en dan hebben we wel een gesprek!

Na je studie zul je nog wel merken dat dergelijke symposia het toppunt vormen van de vele manieren waarop je met je vakgenoten omgaat: praten met mensen die zich op niveau met dezelfde vragen bezig houden.

Zo'n slotbijeenkomst moet ook georganiseerd worden, en daarvoor moeten we weten op welk eindproduct iedere groep uit is. Groepen die teksten willen schrijven, passen onmiddellijk in het format van een symposium, dat moge duidelijk zijn. Maar wat te doen met een groep die een tentoonstelling wil organiseren; of de HongKong en Macerata groepen? Ik stel me voor dat als het eindproduct van een groep niet een verzameling teksten (en daarop te baseren voordrachten) is, dat zo'n groep dan toch tenminste een eindvoordracht opzet—waarin dan het eigen product besproken wordt, met een positionering ten opzichte van ons thema.

Misschien kunnen we ook dat vastleggen? Bijvoorbeeld zo: “Iedere groep, ongeacht project of onderwerp, bereidt tenminste een voordracht voor van 20 minuten waarin ook op het algemene thema wordt ingegaan”? Bespreek deze optie in je groep met je docenten.

De slotbijeenkomst mogen jullie zelf organiseren—we bedenken wel een commissie met vertegenwoordigers uit alle groepen. Die commissie denkt (in overleg met de cursuscoördinator) na over de opzet van de dag, de stappen die ervoor gezet moeten worden (zoals zaalhuur, catering en financiering) het tijdschema, en het programma.

2 EEN ALGEMEEN THEMA: WERELDBEELD EN IDENTITEIT

Wat is een wereldbeeld? Ik heb de term van het boek van Dijksterhuis: “De mechanisering van het wereldbeeld.” Hij liet zien dat er in de 17e en 18e eeuw niet alleen iets beslissend veranderde met de opkomst van de moderne wetenschappen maar dat we de wereld, de werkelijkheid met andere ogen gingen bezien. Niet langer met religieuze ogen, maar met versterkte ogen: de lenzen werden beter en we ontwikkelden zowel microscopen als telescopen. We hoefden niet meer naar de bijbel en de priesters te luisteren om erachter te komen hoe de wereld in elkaar zit. We kunnen voortaan observeren hoe ze zich gedraagt—in het kleine en in het grote. Experimenteren en observeren is het nieuwe devies van Francis Bacon in zijn *Novum Organon Scientiarum* uit 1620.

Wat sneuvelde was niet alleen het oude religieuze wereldbeeld waarin de mens naar het evenbeeld van god geschapen is en hij via de ziel in contact staat met god—het hart blijkt niet de zetel van de ziel maar een pomp waarmee bloed door onze aderen gepompt wordt—het wereldbeeld wordt gemechaniseerd. Het nieuwe doel van de wetenschap is: alles als mechanisch te begrijpen. Max Weber noemt deze ontwikkeling ook de *onttovering* van het wereldbeeld. Hij legt het verband met de weggevallen legitimatie van de samenleving door onze religie; Dijksterhuis benadrukt de methodische aanpak

van de wetenschappen. Wat verder sneuvelt is het wereldbeeld van Aristoteles waarin stoffen een natuurlijke plaats hebben, waar ze heen bewegen: aarde, water, lucht en vuur, en een vijfde essentie, de kwintessens: ether, dat waar doorheen de andere vier elementen zich bewegen.

Dat die vijf elementen niet te handhaven zijn als men eenmaal door een microscoop naar de wereld kijkt, is niet moeilijk te begrijpen. Maar dat ook de natuurlijke plaats plaats maakt voor de zwaartekracht, die wij volgens David Hume helemaal niet kunnen zien maar alleen aannemen omdat ze theoretisch op zijn plek valt, heeft iets overhaasts. Hoezo kunnen we de zwaartekracht niet zien? Wel, we zien iets hoog, dan zien we het vallen, en dan ligt het ergens. De zwaartekracht zelf zien we niet. Aristoteles' natuurlijke plaats lijkt vooral ingegeven door het perspectief van de waarnemer.

Figuur 1: Een doek onderweg naar zijn natuurlijke plaats? Foto: Job van Gerwen.

We zien een doek vallen en we ervaren de onrust van zijn vallen en de rust die over de doek komt, als hij eenmaal weer ligt: zijn natuurlijke plaats. [Niet dat die natuur hem door de natuur is gegeven, of dat die plaats per se hier op deze vloer is. En de vier-elementen leer werkt zeker niet. Ik zou het een subjectieve eigenschap noemen.] De onrust van het vallen komt is over wanneer het ding tot rust komt. Maar wij zien hier nu een stille foto

van! Niks waarneming als proces. De waarneming is hier vastgelegd in een snapshot, dun, niet dik.

Wat bedoel ik met dik en dun? De situatie waarin ik tot jullie spreek is dik—er zijn mensen bijeen die elkaar kunnen aankijken, die zich tot elkaar verhouden, elkaar iets kunnen aandoen, in positieve of negatieve zin. Als één van ons nu een hartaanval krijgt, zijn we allemaal gehouden om te helpen. Ik zeg niet dat we allemaal *kunnen* helpen en ook niet dat het allemaal *zullen* doen, maar we zijn er wel toe gehouden. Van de persoon die een hartaanval krijgt gaat een moreel appèl uit naar ieder die aanwezig is en ieder van ons pikt dat appèl normaliter op. Een dikke situatie wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van morele personen, die elkaar waarnemen, zien en aankijken, waarbij dit de mogelijkheid inhoudt van zo'n moreel appèl. Een foto van een dikke morele situatie ontbeert dat appèl, ze is dun.

Observeer elkaar eens en zeg de ander wat je zoal aantreft ... Ik kan het gemakkelijker maken door jullie toe te staan een foto van de ander te maken—die kun je zonder problemen observeren. Foto's zijn dun, liggen vast, ze selecteren iets uit een gecompliceerd proces, ze kijken de kijker niet aan, de kijker verhoudt zich niet handelend tot de afgebeelde persoon. (Wel tot de foto die men kan verscheuren, bijvoorbeeld.) Een persoon is een belichaamd waarnemer die morele kwesties overweegt. Een ander behoort jou als een persoon te zien, niet louter als een lichaam, een object. De werkelijkheid bezien in het licht van de manieren waarop mensen zich tot elkaar verhouden als ze elkaar (kunnen) aankijken, versus de manieren waarop we ons tot elkaar verhouden in elkaars afwezigheid, is, zou je kunnen zeggen, een derde wereldbeeld—naast het religieuze op god gerichte en het mechanische wetenschappelijke, op totale kennis gerichte.

Ik noem dit nu vooral omdat het me in staat stelt een recent opgekomen wereldbeeld te bespreken, het digitale wereldbeeld: het idee dat alles uiteindelijk in nullen en enen omgezet kan worden en dan via software weergegeven kan worden. We zagen het onder meer met de manier waarop we muziek konden omzetten in MP3-formaat, en idem met films, maar het digitale wereldbeeld stopt hier niet. We denken met big data ook de toekomst van ieder van ons, onze handelingen, verlangens en plannen, te kunnen digitaliseren. Sommigen denken na de pogingen om onze geest tot ons brein te reduceren, en dus tot kwantificeerbare neurofysiologische processen (het wetenschappelijke wereldbeeld), hun hersenactiviteit te kunnen digitaliseren en op een harddisk te kunnen opslaan, zodat ze het eeuwige leven krijgen. Yuval Harari meent dat dit mogelijk wordt doordat we hersenactiviteit algoritmisch gaan duiden: probleem erin, algoritme schudt wat met de details, oplossing eruit. Zulke fantasieën sturen de allerrijksten, die zich door dit digitale wereldbeeld zo verrijkt hebben, Elon Musk, Amazon CEO Jeff Bezos,

FaceBook, Apple en Google.

Ik meen dat we over ieder van die wereldbeelden ethisch vragen kunnen en moeten stellen, omdat we ons moeten afvragen of de ontwikkelingen die er uit voortkomen wel goed zijn—voor de wereld en voor de mensen. Maar dat doe ik nu niet. Ik ga verder met onze hedendaagse gedigitaliseerde wereld en de werking en effecten van hashtag-campagnes op Twitter, zoals #BlackLivesMatter en #MeToo.

Ik wil duidelijk gezegd hebben dat de bewuste motivatie achter deze campagnes een goede is en dat is ook een deel van de verklaring van het succes van de campagnes. Rassendiscriminatie en seksuele mishandeling zijn moreel ontoelaatbaar. Waar ik een vraagteken bij wil zetten is de manier waarop de campagnes verlopen. Ze verlopen hoe ze verlopen door de logica van het internet. Op internet geldt het “rook is vuur” principe. Roddel in overzichtelijke gemeenschappen volgt een ander principe, “Waar rook is is vuur”, en wat men daarmee bedoelt is: mensen zeggen die dingen over Piet niet voor niets, er zal wel iets aan de hand zijn. In een overzichtelijke gemeenschap heeft roddel zijn smerende effect op de onderlinge verhoudingen, en rodde-laars kunnen op hun geroddel aangesproken worden. Op internet werkt het echter heel anders: iemand stelt dat hij zich onveilig voelt op een campus, hij blijkt zwart te zijn, mensen die sympathie hebben voor het verzet tegen de mogelijkheid dat een zwarte op een bepaalde universiteit gediscrimineerd wordt, ondersteunen zijn verzet, en voegen er nog wat grote woorden aan toe. Dan ontwaken allerlei verontruste burgers en ontstaat een twitter storm waarin mensen zich mengen die de jongen noch de campus in kwestie kennen, en het gevolg is dat een dean met ontslag kan. Je hele leven gegeven voor die carrière aan de universiteit, en dan ontslagen om een internet actie.

[Helpt het tegen racisme? Was de jonge student niet gewoon onzeker over zichzelf? Heeft iemand de claims op gepastheid onderzocht? Wat is de rol van de vele buitenstaanders die de storm zijn kracht hebben gegeven? Kunnen deze vragen nog wel gesteld worden?]

Op interne heerst een expressie-theorie van de waarheid. Het criterium voor claims is niet: is het waar, klopt het met de feiten, maar: is degene die hier iets over zegt oprecht? Maar zelfs die laatste vraag wordt overgeslagen. Het is voor iedereen duidelijk dat je je hart niet uitspreekt tenzij je echt die emotie hebt. [Ja maar, is die emotie wel gepast? Dat doet er op internet niet toe; het enige waar het om gaat is of er genoeg solidair-tweets op volgen.] Er ontstaat een zware rookwolk die door mensen als het vuur gezien wordt: dat mensen hier zo boos over zijn, betekent wel dat er gediscrimineerd wordt op die campus en dat de verantwoordelijke moet opstappen. De rook is geen symptoom van een mogelijk vuur; de rook is zo overweldigend dat ze het vuur *bewijst*.

Michel Foucault heeft ooit betoogd dat onze kennisregimes beslissen wat er wel en niet gezegd mag worden en dat dit tot gevolg heeft dat sommige stemmen uitgesloten worden. Een epistemoloog, die zich met kennis en waarheid bezig houdt, zou moeten kijken naar de plekken en gebeurtenissen waar uitgesloten stemmen zich uitspreken. Wie uitgesloten is en zich niettemin uitspreekt, komt op voor zijn eigen identiteit.

Het digitale wereldbeeld, dat onder andere de expressie-theorie van het internet en de macht van twitterstormen teweeg heeft gebracht, is dus ok verbonden met de kwestie van de identiteit: wie zijn we? De huidige identiteitspolitiek, waarbij iemand eerst als een exemplaar van een soort wordt beschouwd (en misschien wel nooit meer als een persoon), als een zwarte of witte, een heteroseksueel of homoseksueel, enz. heeft in het digitale wereldbeeld duidelijk een boost gekregen. Die problemen zijn met elkaar verbonden, en er moeten ethische vragen over gesteld worden.

Ten laatste, subjectiviteit. Zijn de twitterstormen niet het effect van een bovenmatige interesse in 's mensen mening, hun subjectiviteit? Ik geloof dat met die gedachte de subjectiviteit geweld wordt aangedaan. Subjectiviteit is deelbaar, maar wel in principe alleen in dikke situaties waar mensen in elkaars aanwezigheid vertoeven, en, inderdaad, hun ervaringen samen doormaken. In dikke morele situaties zien we de ander, en worden we gezien, als personen. De subjectiviteit die we op Twitter zien is echter het gevolg van keuzen: wat wil men meedelen, welk effect wil men sorteren—daar is sprake van gerepresenteerde gedachten en gevoelens en de representatie doet daar iets mee; maakt ze minder transparant naar de subjectiviteit van de persoon. En, ook niet onbelangrijk, ze vereist inperking tot 140 tekens. We nemen aan dat de twitteraar oprecht is, en misschien is hij dat ook wel: hij voelt zich misschien ook echt benadeeld, maar: is dat gevoel terecht? We nemen aan dat door Twitterstormen de juiste mensen gestraft worden, maar accepteren het dat hun schuld niet meer via het recht wordt onderzocht en vastgesteld.

James Baldwin, in *I am not your negro*:

“You cannot lynch me and keep me in ghettos without becoming something monstrous yourselves. And furthermore, you give me a terrifying advantage. You never had to look at me. I had to look at you. I know more about you than you know about me. Not everything that is faced can be changed, but nothing can be changed until it is faced.” (Regie Raoul Peck, 2016.)

Wereldbeeld en identiteit zijn met elkaar verstrengeld. En je kunt er vanuit vele verschillende invalshoeken toe verhouden. Dat we voor dit thema hebben gekozen wil niet zeggen dat het een keurslijf is voor jullie projecten. Voel je vrij om je geheel te concentreren op je eigen project. Ik vraag alleen

of je af en toe ook aan deze thematiek wil denken, zodat de slotbijeenkomst enige inhoudelijke samenhang zal vertonen. Hopelijk kunnen jullie hier iets mee. Bedankt voor jullie aandacht.